

BOEKBESPREKINGEN

B. Bouckaert, J. Gekiere & B. Lambrecht, *De lijststem 100 jaar. Een verjaardag. Een begrafenis?*, Acco, Leuven, 1998.

In 1899 werd de Belgische kieswetgeving grondig gewijzigd. Het meerderheidsstelsel maakte plaats voor een proportioneel stelsel. Op hetzelfde ogenblik werd ook vastgelegd hoe er op de diverse lijsten gestemd kon worden, en vooral ook in welke mate en op welke manier de 'kopstem' of 'lijststem' over de individuele kandidaten verdeeld zou worden. De auteurs grijpen deze verjaardag aan om het debat over de zin en onzin van die lijststem nieuw leven in te blazen. Zij menen dat de verjaardag best ook meteen een begrafenis wordt. En daarmee is ook het belangrijkste bezwaar tegen dit boekje aangekaart. Een dergelijke dosis vooringenomenheid draagt zelden bij tot een serieuze en eerlijke, laat staan een wetenschappelijke discussie.

Maar eerst moet evenwel worden gesteld dat het boekje niet uitblinkt door kennis van zaken. Er wordt met grote stelligheid beweerd dat vandaag de wetgeving die het gewicht van de lijststem regelt voor alle verkiezingsniveaus dezelfde is. Dat klopt echter niet, en die fout maakt de diverse simulaties dan ook problematisch, omdat de verschillende regelgeving wel degelijk een effect heeft op de mate waarin populaire kandidaten de lijstvolgorde kunnen doorbreken. Een onderzoek van Ackaert (1994) naar het gebruik van de voorkeurstemmen bij gemeenteraadsverkiezingen in Limburg, toont mooi aan hoe daar de nuttige volgorde vaak wordt doorbroken, omdat bij gemeenteraadsverkiezingen de 'pot' van de lijststemmen veel minder zwaar doorweegt dan bij de parlementsverkiezingen. Smits en Thomas (1998), die uitgebreid het gebruik van de voorkeurstem bij de twee voorbije parlementsverkiezingen onderzoeken - maar blijkbaar bij de auteurs van dit werk onbekend zijn -, maken overigens die simulatie. Zij tonen daarmee aan dat indien het 'gemeentelijke' stelsel in 1995 was gebruikt voor de parlementsverkiezingen, er 19 kandidaten de nuttige volgorde hadden doorbroken. Het bijhouden van de literatuur is altijd toch een troef bij het plegen van wetenschappelijk onderzoek. Daarnaast springen de auteurs trouwens ook heel slordig om met de cijfergegevens. Ze bevatten zelden een bronvermelding, en spreken elkaar ook tegen. Zo schrijven zij op blz. 14 dat er bij de Kamerverkiezingen van 1995 (met voor het eerst het gebruik van de meervoudige voorkeurstem) 2.2% meer voorkeurstemmen werden uitgebracht, en voor de Senaat 15%. Op blz. 34 luidt het dan letterlijk dat "er sinds de

invoering van de meervoudige voorkeurstem *niet meer kiezers zijn die voorkeurstemmen uitbrengen* dan voorheen".

Het debat ten gronde gaat over de kwaliteit van de democratie. Die wordt verbeterd indien de burgers een directere invloed zouden hebben op de verkozen individuen. Dat is een interessante stelling, maar ze moet wel worden onderbouwd. Nu wordt ze door de auteurs als een uitgangspunt gehanteerd. En wie er bedenkingen bij heeft, wordt op die manier natuurlijk een bedenkelijke tegenstander van de verbetering van de kwaliteit van de democratie. We moeten eerlijkheidshalve zeggen dat de auteurs wel een aantal argumenten naar voren schuiven, maar die zijn eerder van historische aard. Zo stellen zij - terecht overigens - dat controle van politieke partijen op diverse aspecten van het politieke gebeuren niet in overeenstemming te brengen is met het grondwettelijke principe dat elk parlementslid de Natie vertegenwoordigt, of met de triasleer van Montesquieu. Maar dat zijn dan principes die dateren van vóór de massademocratie (en dus van vóór de democratie tout court), en derhalve van vóór de partijvorming, en van vóór verschijnselen als bijvoorbeeld coalitievorming. De kroniek van het debat uit 1899 bij de invoering van de proportionaliteit en de lijststem (hoofdstuk 3) wordt daardoor historisch interessant, maar draagt weinig bij tot het debat van vandaag.

Veel zinvoller is het op zoek te gaan naar de impact van de bestaande regelgeving op het stemgedrag en op de strategieën van partijen en politici. Dat vereist enige kennis van het bestaande onderzoek terzake, zowel naar stemmotivaties als naar effecten van electorale procedures. Dat komt in dit boekje helaas niet aan bod. Nochtans is uitgerekend over het effect van kiessystemen bijzonder veel onderzoek verricht. Van de inzichten van - bijvoorbeeld - Lijphart, Katz, Rae, Sartori, Riker, Farrell, Laakso en Taagepera wordt hier geen gebruikgemaakt. De auteurs pogen daarentegen, in een hoofdstuk dat als 'politicologisch' wordt aangekondigd, de effecten van de procedures in abstracto te berekenen. Dit hele hoofdstuk is geschreven zonder één enkele referentie en gaat uit van een reeks gratuite veronderstellingen (zonder de geringste empirische onderbouwing) over het nut van diverse vormen van politieke actie en engagement. Uiteraard blijkt uit de oefening dat de kopstem de nuttigheid van de stem van de kiezer dramatisch wijzigt (p. 46). Overigens kan uit die oefening ook worden afgeleid dat elk politiek engagement moet uitmonden in het lidmaatschap van een politieke partij, ook weer vanwege het effect van de kopstem. Waarom dan slechts een minderheid van de kiezers lid is van een partij, wordt niet uitgelegd. We moeten allicht aannemen dat de meeste kiezers zich niet storen aan de abstracte coëfficiënten van het rationele keuzemodel, maar dan rijst weer de vraag tot welke scherpe inzichten het ons wel kan brengen.

Nochtans - en dat is toch wel een probleem - bestaan er inzichten en gegevens over deze problematiek. Maar electoraal onderzoek hebben de auteurs niet ingekeken, zelfs niet het Belgische. Dat leidt dan natuurlijk tot stellige inzichten als (over de kiezer die een kopstem uitbrengt): "in de meeste gevallen kan men toch besluiten dat de kiezer *niet speciaal* (sic) tevreden is met de 'prestaties' van de lijsttrekker"

(p. 28) of "het is inderdaad juist dat een belangrijke fractie van de kiezers lukraak kiest, zonder enige reflectie" (p. 41).

Centraal argument contra het behoud van de kopstem is de ermee verbonden partijtucht. Die neemt - zo weten de auteurs - "in België soms karikaturale proporties aan" (p. 28). Dat betekent vermoedelijk dat het verschijnsel in andere landen niet, of niet op deze manier voorkomt. Dat zou kunnen, maar dan moeten we misschien toch proberen ook dat een beetje empirisch te onderbouwen. Er is immers behoorlijk wat variatie in kiessystemen, en vooral ook in de mogelijkheden tot 'intra-party preference voting'. De auteurs geven wel een overzicht van een aantal buitenlandse kiessystemen, maar zonder enige verantwoording voor de gekozen cases, en zonder naar een echte variatie te zoeken, laat staan naar motiveringen om bepaalde stelsels in te voeren en te behouden, of naar de effecten ervan. We krijgen informatie over Nederland, Duitsland, Frankrijk en Israël. De auteurs vermelden ook gewoon het bestaan van (volkomen) gesloten lijstsystemen in Bulgarije, Portugal, Spanje, Zweden en Oostenrijk, en wijzen erop dat Italië en Griekenland een stelsel hebben dat op het Belgische gelijkt (al geldt dat alleen tot op zekere hoogte voor Griekenland). Dan wordt ook Malta nog vermeld als eventueel alternatief voor België. In Malta (en ook in Ierland en Noord-Ierland trouwens) gebruikt men het systeem van de 'single transferable vote'. Dat is vrij uniek vanwege de ingebouwde mogelijkheid om de kandidaten te rangschikken, zoals dat ook bij de Australische alternative vote kan. De auteurs schrijven overigens ten onrechte dat de Maltese kiezers alleen maar voor kandidaten van één enkele partij mogen stemmen. Deze internationale vergelijking, die een losse en lukrake opsomming is, bevat geen analyse en derhalve ook geen conclusie. Ze bespreekt trouwens eigenaardig genoeg geen enkel echt open lijststelsel (zoals bijvoorbeeld Finland) of systemen waar panacheren mogelijk is (bijvoorbeeld Zwitserland en Luxemburg).

Het moge duidelijk wezen dat dit werkje ontgoochelt. Het is gewoon een pleidooi voor de afschaffing van de lijststem, maar levert door zijn eenzijdigheid en gebrek aan solide funderingen geen wezenlijke bijdrage tot het debat. Daarvoor is meer nodig dan de negatie of de vanzelfsprekende verwerping van argumenten die niet in het eigen kraam passen. De wijze waarop er gestemd wordt is wel degelijk een heel belangrijk gegeven van de democratische politiek, en grondige reflectie daarover is meer dan ooit nodig. Dit boek nodigt uit tot ergernis, maar helaas niet tot reflectie.

Kris Deschouwer en Jo Buelens

Ackaert J. (1994), Het gebruik van de voorkeurstem bij de gemeenteraadsverkiezingen. Een terreinverkenning in de provincie Limburg, *Res Publica*, vol. 36, nr. 2, p. 107-118.

Smits J. & Thomas I. (1998), Het gebruik van de meervoudige voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 21 mei 1995, *Res Publica*, vol. 40, nr. 1, p. 127-168.

Repliek van de auteurs

De kritiek die door de reviewer van het Tijdschrift voor Sociologie op ons boekje werd geleverd ervaren we als overdreven en op een aantal punten zelfs ongegrond. Overdreven omdat de reviewer voor ons boekje -dat amper 69 pagina's telt- een norm aanlegt die eerder aangehouden moet worden voor een uitvoerig doctoraal proefschrift, dat de uitkomst is van jarenlang onderzoek.

Zo verwijt hij ons slechts historische argumenten aan te brengen voor de afschaffing van de lijststem en niet "op zoek te gaan naar de impact van de bestaande regeling op het stemgedrag en op de strategieën van partijen en politici". Dit laatste zou een uitgebreid empirisch onderzoek vergen, hetgeen buiten de bedoeling lag van de auteurs. Zo verwijt hij ons geen aandacht te hebben voor de regeling van het gemeentelijk stemrecht en de geringere impact van de lijststem aldaar. Het was onze bedoeling voornamelijk de parlementsverkiezingen te onderzoeken gezien de nakende actualiteit ervan. Wat de reviewer overigens opmerkt over de impact van de lijststem op de gemeenteraadsverkiezingen ondergraaft onze hoofdstelling helemaal niet. Ook daar krijgt, ten gevolge van de lijststem, de personale keuze uiteindelijk nog steeds te weinig gewicht.

Zo verwijt hij ons het kiessysteem in een aantal landen (Finland, Zwitserland, Luxemburg) niet te hebben onderzocht en slechts een losse en lukrake opsomming van andere kiessystemen te geven. Het lag niet in onze bedoeling tot een groot-scheeps comparatief onderzoek van kiessystemen te komen en een alomvattende taxonomie terzake te ontwikkelen. Wij hebben gepoogd op een beknopte wijze de documentaire basis van het debat te vergroten door een aantal kiessystemen in landen met een democratische en rechtstatelijke traditie die afwijkt van de Belgische, uit te leggen. Wij hebben overigens nergens beweerd dat de vergelijking die we met andere landen maken ons groot gelijk zou bewijzen. De reviewer beoordeelt ons derhalve met een waardemeter die men qua omvang en diepgang onmogelijk kan aanhouden voor een beperkte brochure waarin slechts gepoogd wordt, zoals we zelf zeggen op de cover, een bijdrage te leveren tot het debat.

Deze bijdrage leveren we door het huidige systeem uit te leggen, door de historische redenen van het ontstaan ervan na te pluizen, door een aantal waarschijnlijke effecten van de lijststem te projecteren, door een vergelijking met een aantal andere landen te maken. Voor een brochuurtje van amper 69 bladzijden is dit niet mis. Wij zagen onze bijdrage als een bescheiden onderdeel van een open debat terzake in de hoop valabele argumenten of tegenargumenten omtrent ons standpunt los te weken.

Op een aantal andere punten slaat de reviewer de bal grondig mis. Zo zegt hij dat we slordig optreden met cijfergegevens door enerzijds te zeggen dat de voorkeurstemmen in 1995 zijn toegenomen en anderzijds te zeggen dat er sinds de invoering van de meervoudige voorkeurstem niet meer kiezers zijn die een voorkeurstem uitbrengen. Moge het duidelijk zijn dat de meervoudige voorkeurstem ertoe kan

leiden dat het aantal voorkeurstemmen stijgt terwijl de populatie van voorkeurstemmers gelijk blijft.

Zo zegt hij dat het politicologisch hoofdstuk in het boek uitgaat van een reeks "gratuite" veronderstellingen zonder de geringste empirische onderbouwing. Dit hoofdstuk is vooreerst niet van klassieke politicologische aard maar is uitsluitend gestoeld op de economische methode van het onderzoek van de "publieke keuze" ("public choice"). Het moet dan ook met de normen van deze benadering worden beoordeeld. De opmerkingen van de reviewer terzake bewijzen dat hij deze benadering niet kent. In dit hoofdstuk gaan we uit van een aantal assumpties die inderdaad niet steunen op empirisch onderzoek maar anderzijds toch niet "gratuit" zijn omdat ze berusten op sterke intuïties. Zo is onze assumptie dat een rationele kiezer de kandidaten waardeert op basis van een combinatie van gezindheid en bekwaamheid van zeer plausibele aard. Zo is het ook zeer waarschijnlijk dat de kiezer stemt zowel op basis van een electoraal als een post-electoraal nut. Vervolgens hebben we nagegaan welk effect de invoering van een lijststem zou kunnen hebben op het gedrag van een rationele kiezer, gegeven een bepaalde en gekwantificeerde nutsverdeling. Het zou uiteraard interessant zijn de hypothetische uitkomsten van deze analyse empirisch te testen aan de hand van uitgebreide enquêtes. De afwezigheid van deze empirische test betekent echter niet dat de analyse van de assumpties, die we hebben uitgevoerd, wetenschappelijk nutteloos zou zijn. Elke fatsoenlijke sociale wetenschap, zoals de economie er toch een is, exploreert eerst de effecten van mogelijke veranderingen (de onafhankelijke variabele) op veronderstelde gegevens (afhankelijke variabelen) om vervolgens na te gaan of empirische gegevens compatibel zijn met de theorie. Het nut van het analytische onderzoek van plausibele assumpties en de inwerking erop door onafhankelijke variabelen is tweevoudig: het levert een voorlopige en plausibele waarheid op; het biedt ons een theoretisch referentiekader om het empirisch onderzoek op relevante wijze te oriënteren. Dat de reviewer hiervan geen kaas heeft gegeten blijkt uit het feit dat hij een totaal verkeerde deductie maakt uit onze analyse. Zo beweert hij dat onze "oefening" tot de conclusie zou moeten leiden dat iedereen lid zou moeten zijn van een politieke partij hetgeen flagrant in strijd is met de realiteit. In onze "oefening" wordt er gewoon van uitgegaan dat de politiek actieve burger de keuze heeft tussen verschillende vormen van politiek engagement waaronder partijlidmaatschap. Vervolgens wordt nagegaan welk effect de invoering van de lijststem heeft op de nuttigheidsverdeling van deze verschillende vormen van engagement. Nergens wordt echter gezegd dat alle burgers politiek actief zijn, noch wordt beweerd dat de lijststem de nuttigheid van het partijlidmaatschap zodanig verhoogt dat alle politiek actieven in de rij gaan staan voor een partijlidmaatschap. Er wordt slechts op de tendens gewezen dat de lijststem de aantrekkelijkheid van partijlidmaatschap artificieel verhoogt. De reviewer beweert ten slotte dat onze historische argumenten niet terzake zijn omdat ze stoelen op inzichten reeds daterend van voor de massademocratie (bv. de scheiding der machten) en dat deze inzichten niet meer relevant zijn onder een regime van massademocratie. Dit is een zeer extreme ideologische stellingname waarmee de meeste aanhangers van een rechtstatelijke democratie zich niet zullen kunnen verenigen.

Ons vermoeden is derhalve groot dat de ergernis van de reviewer niet zozeer betrekking heeft op de stijl of methode van ons boek(je) maar wel op de conclusies ervan, nl. dat de afschaffing van de lijststem het democratisch gehalte van het systeem zou verhogen. In het Engels wordt een reviewer al eens omschreven als "a man who writes about things he doesn't like." Dit lijkt hier bevestigd te worden.

B. Bouckaert, J. Gekiere, B. Lambrecht

Hendriks Adriaan, Jos Huypens & J. Servaes, *Media en politiek. Liber Memorialis Luk Boone*, Acco, Leuven, 1998, 159p.

Vier jaar geleden overleed de Leuvense hoogleraar Luk Boone (1936-1995), die, zo meldden de media, beschouwd werd als de grondlegger van de kritische communicatiewetenschappen in Vlaanderen. In dit 'liber memorialis' brengen oud-leerlingen, vrienden en collega's uit Nederland en Vlaanderen hulde aan een man, die in zijn meest actieve periode (ongeveer van 1966 tot 1982) vooral bekend werd om zijn onafhankelijke mediapolitieke en beleidsanalyses.

Huldeboeken munten zelden uit in kwalitatieve en inhoudelijke coherentie, dat is bekend. Ze behoren zelfs tot de taaist te recenseren literatuur. "Media en Politiek" vormt hierop geen uitzondering. Net als de meeste hulde- en collectieve gelegenhedsboeken is het een vrij onevenwichtige bundel geworden met nogal wat zwakke bijdragen, terwijl enkele van de betere artikels al eerder werden gepubliceerd (bv. Jean-Claude Burgelman en Peter Perceval over de openbare omroep vroeger en nu). Voor de (Vlaams-Nederlandse) communicatiewetenschap is "Media en Politiek" echter een interessant document, misschien minder om de manifeste inhoud, dan wel als *document témoin* van de prille ontwikkeling van een zelfstandige academische discipline. Vooral voor jongere wetenschappers is het belangrijk om voeling te hebben met die ontwikkeling, hoe weerbarstig die soms ook moge zijn. De interessantste bijdragen in "Media en Politiek" vanuit dit oogpunt zijn dan ook diegene die de ontwikkeling van Luk Boones academische loopbaan en werk, alsook diens temperament tekenen (bijdrage van Jan Servaes, Boones bibliografie achterin).

Hieruit blijkt hoe Boones wetenschappelijke belangstelling eerst nog baadde in een sfeer van koude oorlog, anticommunisme en onderzoek naar de kracht van propaganda met een studie over de Oost-Duitse dagbladers (1960), gevolgd door een doctoraal proefschrift over de politieke betekenis van de radioberichtgeving (1966). Boone onderging later steeds meer de invloed van kritische auteurs, die in hun analyses de sociaal-politieke betekenis van de cultuurindustrie onderstreepten (Morin, Mills, Enzensberger,...). Geheel in die tijdsgeest schreef Boone in 1974 dat massamediaonderzoek pas vruchtbaar is mits een analyse van "de machtsstructuren die de informatiesector beheren en de personen die van de informatieve 'power elite' deel uitmaken" (aangehaald op p. 18 in "Media en Politiek"). Deze oproep voor een politiek-economische analyse van de massamedia was kenschetsend voor het aan-

zwellend *discours* van het kritisch paradigma binnen het internationaal mediaonderzoek, maar voor Vlaanderen en Nederland was hij vrij nieuw. Boone zou in zijn werk echter niet vervallen tot een karikatuur van de dogmatische politiek-econoom. Integendeel. Naast onderzoek en theorie over internationale mediaberichtgeving en nieuwsstromen, ging hij zich vooral inlaten met concrete Belgische problemen in de relatie media en politiek, zoals het belang van mediabeleid, de problematiek van de objectiviteit en de redactionele onafhankelijkheid van de journalist, alsook die m.b.t. de concentratie en de bedreiging van het pluralisme in de pers. Vooral in de loop van de jaren '70 hadden Boones werk en publieke interventies hem een status van niet-dogmatische en onafhankelijke media-watcher opgeleverd. Veel aandacht kreeg zijn studie over de overheidssteun aan de pers (1978), evenals zijn krachtige veroordeling van de partijpolitieke controle over de openbare omroep.

Vele van de door Boone behandelde communicatiepolitieke problemen behoren nu tot het verleden. De discussie over het perspluralisme is niet meer aan de orde want de sector wordt gedomineerd door de markt, door mediaproducten en marketingstrategieën, niet langer door ideologische en (partij)politieke belangen en tegenstellingen. De politisering van de openbare omroep werd afgebouwd ten voordele van de dominantie van de publiekslogica. In dit huldeboek worden enkele van deze communicatiepolitieke problemen opnieuw behandeld, maar de vertaling naar de jaren '90 loopt vaak stroef. De kritische houding t.a.v. media en de machtsrelaties waarin deze gewikkeld werden, is zeker niet in alle bijdragen voelbaar. Een handvol bijdragen ademt een dergelijke sfeer uit of is de moeite waard omwille van de behandeling van pregnante actuele problemen (bv. Dirk Voorhoof over het journalistieke bronnengeheim, Cees Hamelink over de problematiek van 'hate speech' en de verspreiding van de eliminatie-ideologie via massamedia en nieuwe informatietechnologieën). Boones oorspronkelijke bekommernissen mogen dan al - vaak op een cynische wijze - tot het verleden behoren, er zijn er heel wat nieuwe waarover hij zich zorgen had kunnen maken.

Daniël Biltereyst

Maso Ilja & Adri Smaling, *Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie*, Boom, Amsterdam, 146p.

Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie van Ilja Maso en Adri Smaling is een inleiding in het kwalitatief onderzoek. Met dit boek is één van beide auteurs niet aan zijn proefstuk toe. In 1987 verscheen van Ilja Maso reeds *Kwalitatief onderzoek* (1). Alhoewel het nieuwe boek duidelijk in het verlengde ligt van het vorige boek (alleen al omwille van het onderwerp en de opzet), kan het toch geen 'vervolgboek', noch een herwerking worden genoemd. Het is een vrijwel gloednieuw boek geworden. En maar goed ook: de nieuwe versie stijgt in alle opzichten uit boven de oude versie. Kwalitatief onderzoek behelst een gamma aan mogelijkheden: van *etno-*

graphy over *case study* en *symbolic interactionism* tot *phenomenology*. (Sla er de 27 types kwalitatief onderzoek van Tesch (2) of Jacob's (3) taxonomie van vijf grote kwalitatieve onderzoekstradities maar op na). In het vorige boek liet Maso na zich duidelijk binnen deze variaties aan kwalitatief onderzoek te positioneren. Ook over een theoretisch of analysekader werd met geen woord gerept. Daarnaast was hij de mening toegedaan dat de onderzoeksvraag aangepast kon worden aan hetgeen tijdens het onderzoek werd aangetroffen. De methodologische vereisten waaraan kwalitatief onderzoek moet voldoen, kwamen niet afzonderlijk aan bod, maar zaten sporadisch verweven doorheen het hele boek. Bovendien werden de aspirant-onderzoekers in het vorige boek soms ietwat bemoederend behandeld: dat retorische vragen niet als beginvraag van een onderzoek kunnen dienen, dat het eindrapport een titel en de namen van de auteurs moet bevatten, zijn zo evident dat ze het vermelden niet waard zijn.

Maar het is niet de bedoeling de vorige versie te bespreken, wel het gloednieuwe boek. Zoals reeds vermeld, betreft het een inleiding in het kwalitatief onderzoek, een handleiding die, zo vermeldt het voorwoord, gebruikt kan worden bij "het opleiden van studenten en het begeleiden van onderzoekers". Daarom zal ik dit boek, dat duidelijk pedagogische doelstellingen nastreeft, niet enkel op inhoudelijke, maar ook op enkele pedagogische kwaliteiten beoordelen.

De auteurs overlopen - chronologisch, maar met heel wat zijsprongen - de verschillende fasen van een kwalitatief onderzoek: de probleemstelling, het onderzoeksoptzet, de informatieverzameling, de analyse. Als zijsprongen noteren we de hoofdstukken rond 'methodologische kwaliteit', 'de relatie tussen onderzoeker en onderzochte' en 'empirische fenomenologie'. Erg nuttig zijn de tips om van een interessante vraag tot een degelijke wetenschappelijke probleemstelling te komen. Het formuleren van een goede probleemstelling is dan ook één van de moeilijkste, maar tevens belangrijkste onderdelen van een wetenschappelijk werk. Dit wordt in methodologische werken te weinig onderkend. Ook de informatieverzameling krijgt enorm veel aandacht. Vooral de manier waarop de onderzoeker betrouwbare en valide informatie kan verzamelen, wordt hierbij benadrukt. Maar liefst drie hoofdstukken wordt de lezer bediend met een overzicht van ideale werkwijzen, overwegingen en tips omtrent kwaliteitsvolle dataverzameling. Wat me brengt bij een onevenwicht in het boek: in vergelijking met deze eerste onderzoeksfasen wordt de analysefase, waaraan amper tien bladzijden gependend worden, schromelijk onderbelicht. Na het lezen van het boek blijft er een waas hangen over hoe je met de vaak massa's verzamelde documenten, veldnotities of interviews aan de slag moet. De beschreven analysemethode wordt tevens te weinig afgezet tegenover kwantitatief onderzoek, integendeel. Het gaat in dit boek te veel over het verifiëren (en aanpassen of aanvullen) van hypothesen. De kracht van kwalitatief onderzoek blijkt net bij het opstellen van typologieën, het ontdekken van mechanismen, het beschrijven van processen. Deze komen echter niet ter sprake. Tot slot mis ik persoonlijk in heel het verhaal ook een stuk over het ontstaan en de geschiedenis van kwalitatief onderzoek. Deze geschiedkundige overzichten, waarin de strijd tussen kwalitatief

en kwantitatief onderzoek vaak centraal staat, bieden meer dan eens een duidelijk inzicht in de voor- en nadelen van zowel de kwalitatieve als kwantitatieve onderzoeksmethode.

Een goede leermeester heeft volgens mij een visie op het onderwerp dat hij doceert. De boeiendste onderwijzers zijn zij die af en toe loskomen van de droge materie en een standpunt durven innemen. Hierbij beargumenteren zij hun positie, zonder die evenwel op te leggen. Maso en Smaling zijn in dit opzicht goede leermeesters. Hun benadering van kwalitatief onderzoek is een theoriegerichte benadering, en dit in een dubbele betekenis. Zij zijn van mening dat het onderzoek enerzijds gericht moet worden door een theoretisch kader en dat het anderzijds gericht moet zijn op theorievorming en -toetsing. Zij zetten zich hierbij expliciet af tegen de gefundeerde theoriebenadering. Anders dan Glaser en Strauss, die de grondleggers zijn van de gefundeerde theoriebenadering, beklemtonen Maso en Smaling in hun boek het belang van het vooraf bepalen van een theoretisch kader, het formuleren van een duidelijke probleemstelling en het genereren van mogelijke antwoorden en hypothesen op de onderzoeksvraag. Hierbij wordt niet de methode van constante vergelijking gehanteerd, maar de methode van 'analytische inductie'. Zij staven hun mening grondig, wat niet betekent dat ik het over de hele lijn met hun standpunt eens ben (met name wat betreft het genereren van hypothesen en de analysemethode houd ik er een andere mening op na).

Kortom, visie op hoe men ideaal aan kwalitatief onderzoek doet, hebben beide auteurs wel, maar hebben zij ook praktijkervaring? Hierover blijft de lezer in het ongewisse. Uit geen van hun voorbeelden blijkt dat beide auteurs ooit zelf aan kwalitatief onderzoek hebben gedaan. Nochtans is het eigen werk vaak een rijke bron aan voorbeelden. Glaser en Strauss onderkennen dit: "In using examples from research, we have drawn havily upon our own work – and for a very good reason. We know others' work as published work; we know our own better as work-in-process (4)". Toch worden er in het boek van Maso en Smaling heel wat voorbeelden aangehaald. Het overgrote deel van de voorbeelden zijn echter fictief. Het zijn hypothetische voorbeelden als 'Stel dat we de hulpvaardigheden van het personeel in een supermarkt willen onderzoeken. Stel daarbij dat we besloten hebben dat we daar achter willen komen door de verschillende personeelsleden te observeren. (...)'. Er worden weinig voorbeelden gepuurd uit bestaande kwalitatieve onderzoeken. Wanneer er wel naar de onderzoekspraktijk verwezen wordt, blijken deze stukken enorm illustratief! De citaten uit het verslag van Mariëtte Leentvaar-Braakman over haar onderzoek naar de kwaliteit van de intramurale zorg voor mensen met een verstandelijke handicap, illustreren bijvoorbeeld prachtig enkele van de moeilijkheden bij participerende observatie. Jammer dat zulke stimulerende verwijzingen niet vaker voorkomen.

Wanneer je het boek openslaat, springen de woorden in de kantlijn onmiddellijk in het oog. Deze techniek, die de laatste tijd steeds meer in inleidingen, cursussen en handboeken terug te vinden is, vergemakkelijkt het lezen, begrijpen en studeren van de tekst. De kern van de alinea is reeds in enkele kernwoorden in de marge aange-

geven. Hoewel ook ik deze woorden handig als leidraad gebruik, ben ik niet gevoelloos voor het argument van de tegenstanders. De tekst is nu zoals fast-food, als het ware voorgekauwd. De kans bestaat dat dit handboek nu louter geheugenwerk van de studenten vergt, zonder voorafgaande grondige verwerking en structurering.

Tot slot een laatste, doch fundamenteel element van kritiek, dat zijdelings al ter sprake kwam. Deze inleiding in het kwalitatief onderzoek nodigt weinig uit om zelf aan de slag te gaan. De auteurs zijn vergeten de aspirant-onderzoekers te motiveren. Een goede inleiding maakt je warm om zelf een kwalitatief onderzoek op te zetten. Een meester hierin vind ik Umberto Eco. Hij heeft het wel over het schrijven van een scriptie, maar vervangt de verwijzingen hiernaar door 'uitvoeren van empirisch (kwalitatief) onderzoek' en hij illustreert meesterlijk hoe je studenten kan stimuleren: "Als je een onderwerp gekozen hebt dat je interesseert en als je besloten hebt om werkelijk een door jezelf vastgelegde periode, hoe kort ook, aan je scriptie te wijden, zul je merken dat je het schrijven van een scriptie kunt beleven als een spel, als een weddenschap, als een jacht naar een schat. Het geeft een bepaalde sportieve voldoening op jacht te gaan naar een tekst die niet te vinden is; je speurzin wordt bevredigd wanneer je na lang denken de oplossing van een schijnbaar onoplosbaar probleem vindt. Je moet de scriptie zien als een uitdaging. De uitdager ben je zelf: je hebt jezelf aan het begin een vraag gesteld waarop je het antwoord niet wist. Het gaat erom in een bepaald aantal zetten de oplossing te vinden." (5).

Liesbet Tilsley

Noten

- (1) MASO, I. (1987), *Kwalitatief onderzoek*. Meppel: Boom, 136 p.
- (2) TESCH, R. (1990), *Qualitative research: Analysis types and software tools*. New York: Falmer.
- (3) JACOB, E. (1987), 'Qualitative research traditions: A review', *Review of Educational Research*, 57(1), 1-50.
- (4) GLAZER, B.G. & A.L. STRAUSS (1971), *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine-Atherton, p. 9.
- (5) ECO, U. (1985), *Hoe Schrijf Ik Een Scriptie?* Amsterdam: Bert Bakker, pp. 261-262.

J. Visser & A. Hemerijck, *Een Nederlands Mirakel: beleidsleren in de verzorgingsstaat*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 1998, 261p.

Momenteel staat minder dan vier procent van de Nederlandse beroepsbevolking officieel geregistreerd als werkloos. De laatste vijftien jaar genoot Nederland een jobgroei die zowat viermaal sterker was dan in de rest van de Europese Unie. Daarmee is Nederland zowat het enige Europese land dat op het vlak van werkloosheid en jobgroei cijfers kan voorleggen die vergelijkbaar zijn met die van de Verenigde Staten. Maar er is één cruciaal verschil. Nederland kent nog steeds een veel lagere inkomensongelijkheid en armoede dan de Verenigde Staten. De uitkeringen behoren nog steeds tot de meest genereuze in de OESO-regio. Nederland lijkt dus de fameuze 'Derde Weg' te hebben gevonden, de weg van meer jobs en lage werkloosheid zonder sociale afbraak.

Gebeurde er in Nederland een wonder? Er heeft in Nederland een opmerkelijke verandering plaatsgehadt, zoveel is duidelijk volgens Visser en Hemerijck. De cijfers met betrekking tot jobgroei en werkloosheid spreken boekdelen. De blijvend hoge werkloosheid onder etnische minderheden en ongeschoolden berooft echter het 'wonder' van zijn glans. Veel van de nieuwe banen zijn deeltijdbanen, soms met een heel beperkt aantal uren, ongeregelde tijden en weinig promotiekansen. De langdurig werklozen hebben maar in beperkte mate geprofiteerd van de jobgroei. De brede werkloosheid blijft met twintig procent aan de hoge kant.

Maar er is vooral weinig reden tot zelfingenomenheid, zo stellen Visser en Hemerijck, omdat de prestaties waarop Nederland zich nu beroemt geen product zijn van een 'model', van een vooropgezette beleidsstrategie en een consistente beleidsimplementatie. In grote mate, zo beweren ze, is wat Nederland heeft gepresteerd een resultaat van een gelukkige samenloop van omstandigheden. De economische situatie was aan het begin van de jaren '80 zodanig verergerd dat een acuut gevoel van crisis ontstond. Een acuut bewustzijn dat doortastend ingrijpen niet langer kon uitblijven, dreef regering en sociale partners tot actie, met als meest betekenisvolle uitkomst het inmiddels legendarische akkoord van Wassenaar, het begin van vijftien jaar min of meer volgehouden loonmatiging. Maar wat belangrijker is, de crisis baarde volgens de auteurs een nieuw corporatistisch paradigma - een stijl van corporatistische besluitvorming die gericht is op het oplossen van problemen en waarbij de sociale partners, in het bijzonder de vakbonden, maatschappelijk verantwoord optreden. Het was dankzij het hernieuwde 'verlichte' corporatisme, gestoeld op vertrouwen en verantwoordelijkheidszin, dat andere cruciale hervormingen tot stand kwamen, met name in de regulering van de arbeidsmarkt en de werking van de sociale zekerheid.

Dit is een lezenswaardig boek, maar niet omdat het aantoont dat er in Nederland geen mirakel voltrok. Op dat punt schiet het boek zelfs op cruciale punten helemaal tekort. De centrale these dat Nederland massaal jobs heeft gecreëerd zonder noemenswaardig meer ongelijkheid wordt nauwelijks empirisch onderbouwd. Er wor-

den enkele OESO-cijfers geciteerd waaruit blijkt dat de loondispersie nauwelijks is toegenomen. Deze cijfers hebben echter alleen betrekking op voltijdse jobs. In een land zoals Nederland, waarin zoveel van de nieuwe jobs deeltijdse jobs zijn, volstaat een dergelijke bewijsvoering niet, temeer omdat er studies bestaan waaruit blijkt dat de ongelijkheden in de Nederlandse arbeidsmarkt wel degelijk zijn toegenomen. Er worden ook nauwelijks cijfers geciteerd met betrekking tot de evolutie van gezinsinkomens en armoede, ook al bestaan dergelijke tijdreeksen. De cijfers suggereren trouwens dat de ongelijkheid in Nederland wel degelijk is toegenomen.

Het boek is vooral interessant omdat het Nederland tot case-study maakt in functie van de volgende vraag: waarom zijn corporatistische systemen zo moeilijk te veranderen? Het probleem in continentaal Europa lijkt immers niet zozeer dat men niet weet wat te doen tegen de werkloosheid. Er zijn remedies waarvan men ondertussen weet dat ze helpen de werkloosheid naar beneden te brengen, bijvoorbeeld loonmatiging. Maar het blijkt in vele Europese landen bijzonder moeilijk om loonmatiging te implementeren en te handhaven. In Nederland is dat wel gelukt, blijkbaar in grote mate door een gelukkige samenloop van omstandigheden die een nieuwe corporatistische stijl van besluitvorming baarde. Op de cruciale vraag waarom in Nederland lukt wat in zoveel andere landen niet lukt geven de auteurs echter geen bevredigend antwoord. Ze suggereren dat 'fortuna' een grote, zonet een doorslaggevende rol heeft gespeeld. Ook de 'aanwezigheid van een hechte, veelgelaagde institutionele structuur' (p. 235) zou een voordeel zijn voor de 'probleemoplossende stijl van besluitvorming'. Dat kan onmogelijk de factor zijn die Nederland anders maakt; er zijn wel meer landen in Europa die een veelgelaagde institutionele structuur rijk zijn. Dit boek biedt waarschijnlijk de beste beschrijving van het arbeidsmarktbeleid en het sociaal beleid in Nederland gedurende de laatste twintig jaar. Maar aan het eind van dit boek zit de lezer nog steeds met de vraag: waarom is Nederland anders ?

Ive Marx

L. Vandekerckhove, *Opstellen over het banale*, Acco, Leuven, 1998, 115p.

"Vragen staat vrij." De socioloog mag alles (be)vragen. Hij *moet* zelfs alles bevragen, ook het banale. Lieven Vandekerckhove wil in zijn essaybundel de wetenschappelijke bevraging zelf in vraag stellen. Datgene wat de gemeenschap wetenschappelijk 'interessant' vindt, is dat in zijn ogen zelden en omgekeerd. Datgene wat de maatschappij als 'banaal' definieert, vertelt de socioloog vaak veel meer over die gemeenschap dan de grote geproblematiseerde thema's. 'Opstellen over het banale' bevat vijf essays. Beter gezegd: het bevat één plus vier essays. Het eerste opstel problematiseert het wetenschapsbedrijf en zijn vastgeroeste wetenschapsbeoefening. De laatste vier essays vormen illustraties van hoe het 'banale' toch boeiende wetenschappelijke analyses kan opleveren.

Het centrale essay waarmee het boek opent 'De besmettelijkheid van het odium' ontrafelt de prestigemechanismen van het academisch onderzoek. Die onderwerpen waaraan een maatschappelijk taboe kleeft, die besmet zijn met een zeker odium, worden niet alleen gemeden in de onderzoekswereld, ook dragen zij hun besmetting over op wie het toch waagt wetenschappelijk bezig te zijn met deze onderwerpen. Dat wordt geïllustreerd met de geschiedenis van het wetenschappelijk denken over seksueel handelen enerzijds en het tatoeagegedrag anderzijds. In beide ontwikkelingen vinden we telkens twee groepen onderzoekers terug. Aan de ene kant zijn er de antropologen die het onderwerp onderzoeken. Deze onderzoekers worden niet besmet door het odium van het onwenselijke omdat zij per definitie 'andere' (lees: minder ontwikkelde) culturen bestuderen. Een tweede groep onderzoekers die zich voornamelijk met deze onderwerpen bezighield zijn medisch gerichte wetenschapsstakken. De therapeutische (seksualiteit), medische of psychocriminologische (tatoeage) benaderingen van het onderwerp werden wél gewaardeerd omdat ze waarden dienden die in de maatschappij zelf hoog aangeschreven worden. Vandekerckhove verwijst hier onder andere naar de lichamelijke en geestelijke gezondheid van de leden van de maatschappij. Sociologen konden lange tijd een dergelijke maatschappelijk aanvaarde verantwoording niet voorleggen waardoor de aandacht beperkt bleef (en nog steeds blijft). In het besluit wordt een korte sociologische reflectie ontwikkeld op het tatoeagefenomeen waarmee het pleidooi voor de studie van het 'banale' in praktijk omgezet wordt.

Zoals gezegd zetten de vier volgende essays het pleidooi uit het eerste om in analyses van maatschappelijk 'banale' onderwerpen. Zo wordt in het tweede essay het peterschap als onderwerp genomen. Niet zozeer de peetrol op zich wordt geproblematiseerd, wel het voortbestaan van de rol in de hedendaagse maatschappij. Het ontstaan van het peterschap wordt teruggebracht tot de vervolgingen van de eerste Christenen in het oude Rome. Een groep die in dergelijke bedreigende omstandigheden wil overleven, bevindt zich tegenover een zware paradox. Aan de ene kant moet de jonge Kerk missioneren om als groep te kunnen overleven. Aan de andere kant riskeert de groep om met deze missionering het paard van Troje binnen te brengen en aldus in één klap als groep te verdwijnen. Het peterschap ontstaat bij-

gevolg als een soort borgstelling die leden aangaan voor de introductie van kandidaat-leden. Daarnaast kreeg deze peetrol later ook nog een socialiserende functie waar de 'peter' ook instond voor het geestelijk onderricht van de nieuwe leden. Het banale van de peetrol wordt nu een interessante wetenschappelijk vraag: waarom blijft het peterschap bestaan in een omgeving waarin de kerkleden niet langer vervolgd worden en waar het geestelijk onderricht al lang is overgenomen door andere instanties? De analyse van de hedendaagse peetrol toont vervolgens aan dat de peetrol muteerde van een godsdienstige rol naar een familiale rol. Het peterschap speelt een rol in de uitdrukking en bevestiging van familiale aanhankelijkheid. De keuze voor grootouders als peter en meter of voor broers en zussen wijst, volgens Vandekerckhove, op de integratieve functie van de peetrol binnen de verwantschapsgroep.

Als we een maatschappelijke rangschikking zouden moeten maken van banaliteit, maakt het derde essay een goede kans om op de eerste plaats terecht te komen. 'De juiste man op de juiste plaats' gaat namelijk over de ruimtelijke ordening van de groep. Uitgangspunt van het essay is de vaststelling dat een samenleving de ruimte moet ordenen en dat deze ordening een merkwaardige regelmaat vertoont. Twee individuen die met elkaar in contact komen, zullen bijvoorbeeld steeds met hun gezichten naar elkaar staan. Wanneer er een groep van drie of meer personen gevormd wordt, wijzigt de rechte lijn zich spontaan in een cirkel van individuen die naar elkaar toe gericht zijn. Het derde essay vraagt zich af waarom de cirkel optreedt als een sociale grondvorm en niet een andere geometrische figuur en wat er gebeurt wanneer er zich veranderingen in de ruimtelijke ordening voordoen. Hiertoe wordt het begrip 'centrum' geïntroduceerd. Het 'centrum' als kern van de ruimtelijke ordening tussen individuen geeft aan waarom in losse groepsverbanden de cirkel ontstaat als basisordening en hoe machtsprocessen bijvoorbeeld op dit centrum ingrijpen (door het bv. naar zich toe te trekken).

Kleding vormt de kern van het vierde essay. In het stuk wordt de maatschappelijke differentiëring van het kledingsgedrag in vraag gesteld. Waarom kleden mensen zich zoals ze zich kleden? Een antwoord daarop wordt gezocht in de maatschappelijke conventionaliteit. Men draagt wat men draagt omdat een aantal maatschappelijke waarden en normen verwachten dat bepaalde kledij gedragen wordt. In een aantal gevallen (bv. legeruniformen) is dit duidelijk en zelfs expliciet voorgeschreven. In vele gevallen laten we ons echter leiden door statusconsistent gedrag. De maatschappij oefent een stille dwang uit op onze keuzen en aldus ontstaat een regelmaat in het kledingsgedrag. Dat deze regelmaat niet doorbroken kan worden, wordt door Vandekerckhove geïllustreerd in een uitgebreid voorbeeld van het statusinconsistent kledingsgedrag van de Franciscanen.

In het laatste essay betreft Vandekerckhove als socioloog toch het domein van de seksualiteit in een analyse van 'schuine moppen'. Uitgangspunt is de vraag hoe het veelvuldige opduiken van schuine moppen te rijmen valt met de maatschappelijke taboe dat het spreken over seksualiteit in het openbaar onderdrukt. Om deze vraag te beantwoorden, wordt gebruikgemaakt van het theoretisch raamwerk van Zijder-

veld over de humor. Humor tast de heersende betekenisstructuur binnen een cultuur aan en dat binnen een zekere tijdsspanne (bv. de duur van een grap). Dit spel met betekenissen bevestigt op zich het gebruikte betekenisstelsel. Op dezelfde wijze waarop een humoristische verdraaiing van de heersende taalregels, de betekenis van deze taal bekrachtigt, zo bekrachtigen schuine moppen de morele zingeving over seksualiteit. Humor en seksueel geladen humor lijken op het eerste zicht de heersende morele regels aan te tasten maar hebben bij nader onderzoek juist het tegenovergestelde effect: ze bevestigen en versterken de morele regels alleen nog.

De socioloog *moet* alles bevragen. In een boekbespreking hoort hij bijgevolg het voorliggende boek te bevragen. 'Opstellen over het banale' is een vlot lezende maar onevenwichtige bundel van essays. Niet alleen zijn een aantal essays bijna twintig jaar oud, ook en vooral is de kwaliteit van de verschillende studies lang niet gebalanceerd. Vooral de laatste twee stukken vallen wat dat betreft nogal mager uit. Beide hebben ook het meest te lijden onder de tand des tijds. Zijdervelds studie over humor bijvoorbeeld dateert van 1971 en sinds 1981 is er al heel wat meer sociologisch denkwerk verschenen over statusconsistentie of inconsistentie. Bovendien is de studie van kleding en mode al lang geen 'banaal' studiedomein meer in de sociologie, noch daarbuiten. Toch is deze kritiek te hard voor het boek. De eerste drie essays maken het boek immers meer dan lezen waard. Vandekerckhove had naar ons gevoel beter van het eerste essay de centrale these van een wetenschapsfilosofische monografie gemaakt. De problematisering van de keuze van wetenschapsonderwerpen en de desastreuze invloed van het maatschappelijk odium over bepaalde onderwerpen verdient meer ruimte dan die welke het nu toebedeeld krijgt. De studies over het peterschap en de ruimtelijke ordening van de groep konden binnen zo'n opzet bijvoorbeeld dienen als losstaande case-studies. Deze illustreren immers mooi de studie van het 'banale' en tonen er tegelijk ook de wetenschappelijke meerwaarde van aan. Ondanks het onevenwicht in het boek toont Vandekerckhove zich een bekwaam socioloog. In een heldere stijl beschrijft hij zeer complexe theoretische problemen die verhelderend met voorbeelden toegelicht worden. Ook al grijpt hij in de meeste voorbeelden terug naar de godsdienstsociologie, het maakt de wetenschapsbeoefening van het banale tot een boeiende en soms verrassende bezigheid.

Dimitri Mortelmans

